

**Паспартынын муниципал казналык учреждениезинин тозолмозинин
орто текши уредулу школы**

«Корулген» МО-нын заседаниези <u>Г.И.Язарова.</u> Протокол № 1 29. 08. 2025 j.	«Жарадылган» Директордын ордынчызы УВР <u>Л.В.Уханова</u> 29. 08. 2025 j.	«Топтоп жалым» Директор <u>А.В.Байжигитов</u> Приказ № 85 30. 08. 2025 j.
--	---	---

**9 - чы класска алтай литературала иштеер
программа**

Тургузаачызы:
алтай тил ле литературанын
уредучизи Тадышева М.А.

Паспарты журт, 2025 j.

Жартамал сос.

«Алтай литература» деп уреду предметтин программазы 9-чы класска тургузылган. Берилген программанын тозолгозинде јанар айдын 17-чи кунинде 2010 жылда јоптолгон орто уредулу школдын федерал эл-тергелик уреду стандарты, Н.М.Киндикова, Е.Д.Чандыева, У.Н.Текенова тургускан «Алтай литературала иштеер программалар» (2012) ла Е.Д.Чандыева тургускан «Алтай тил ле литературанын урокторында текши уреду эдилгелерди темиктирери» (2012) деп программалары салынган.

Программа бир канча чокым бөлүктөрдөн турат:

1. Жартамал сос.
2. «Алтай литература» предметти үредеринин текши жартамалы.
3. «Алтай литература» предметти үренгенде јединер бойынын танынан өзүминде турулталары (личностный), метапредметный ла предметти үренеринин турулталары.
4. Уредүлү планда предметтин јери.
5. Уредү предметтин ондайы (содержаниези).
6. Темаларла пландаары.
7. Уренчиктердин төс билгирлери ле алынатан темигүлери.
8. Предметти уренеринде тузаланар үредү-методикалык литература.

Литературалык уредунин **амадузы** – литературанын урогында Кижиле Сос тос ајаруда болгонын чокымдап, текстти бастыра јанынан ширтеп, кееркедим состин ийдезине, сур-кеберлердин јажыдына, ойгорлык шуултенин учурына ајару эдерине уредери; уренчиктин кеендик јайалтазын оскурер ле литератураны баалап кычыраын некеер, ол ойдо танынан корум- шуултелу болоруна тазыктырар; текши уреду билгирлерге ле эдилгелерге јединери.

Бу амадуга једерге

- 1)торол ло телекейлик литератураны кычырар ла уренер;
- 2)чумдемелди танынан аайлаарга темигер;
- 3)литературада калыктын, текши кижиликтин сурактары тургузылганын ондоор;
- 4)уренчиктин культуразын кодурер, кееркемелге куунду болорын кичеер;
- 5)уренчиктин чумделге – јайаанын оскурер, бойы чумдеерине тазыктырар, кееркедим санаазын, сезимин ойгозор;

б) литературалык эрмек-куучынын кенидер.

II. «Алтай литература» предметти үредеринин текши јартамалы

9 класстан ала уренчиктер алтай литератураны уйеленгени аайынча уренип баштайт.

9 класстын программазы литературанын уйеленгени аайынча тургузылган. Тос болуктери: калыктын чумду сози, јебрен турк литература, турк-монгол ойликтин литературазы, XIX-чы чактын талортозы – XX чактын башталганында алтай литература, XX чактын 20-чи јылдарында литература.

Темаларла пландаарында уренчиктердин алтай литературанын урокторында будуретен ижи чокым берилген.

Некелтелердин керее бичиги аайынча программанын текши ууламјызы – когус-коруми байлык, билгири чынык ла терен, бастыра јанынан јайалталу уренчик таскадары.

Уреду предметти уренеринде јединетен турулталар чокым ла элбеде берилген.

«Уреду предметтин ондайы» деп болукте уренер чумдемелдер, литературанын ондомолдоры, тил темиктирер иштин будумдери берилген.

«Темаларла пландаары» деп болукте уренер темалар, частардын тоозы, уренчиктердин будуретен уреду эдилгелерле колбулу ижи коргузилген.

Калганчы болуктерде уредуге керекту методикалык иштердин тисмези берилген.

III .«Алтай литература» предметти үренгенде јединер бойынын танынан өзүминде турулталары (личностный), метапредметный ла предметти үренеринин турулталары.

«Алтай литература» деп уреду предметти уренип, уренчиктердин јединетен турултазы федерал эл – теергелик уреду стандарт аайынча үч бүдүмдү болот: уренчиктин озумиле колбулу (личностный) турулталар, текши уреду эдилгелерле колбулу (метапредметный) турулталар, предметле колбулу (предметный) турулталар.

Уренчиктин озумиле колбулу (личностный) турулталар:

- уренчиктердин когус санаазын байыдары ла эстетический корумин элбедери;
- уренчиктер бойынын угы- този керегинде билери, ос (этникалык) корумин элбедери;
- уренчиктин торолине чындык куунин таскадары, торол литературазын билери ле алтай бичиилерле оморкооры;
- башка – башка јетирулерле иштеп билери (созликтер, энциклопедиялар, интернет-ресурстар);
- алтай элдин ос литературазын, туукизин, культуразын билери;
- оско калыктардын литературазын билип, учурын ондооры;
- јаны билгирлер аларына белен, јилбиркек уренчик таскадары.

Текши уреду эдилгелерле колбулу турулталар:

- чумдемелде кодурген сурактын каруузын табып, берилген материалды чокым ондооры;
- туп – шуулте чыгарып билери;
- ылгап, текши шууп билери;
- уренчик бойынын алдына уреду амаду тургузып, ого јединер аргаларды темдектеп билери;
- кандый бир айалга керегинде келиштире эртеден шуулте (гипотеза) айдып, ол шуултени темдектер ажыра быжулаары;
- бойынын ижин чокым пландаары, јилбузин јарт билери;

Предметле колбулу турулталар:

- алтай литературанын чумдемелдерин билери;
- чумдемелдин тематиказын, тургузылган курч сурактарын, литературанын теориязын, алтай литературанын уйеленгенин билери;
- чумдемелге ылгамал откурери, тундештиру иш откурери;
- автордын куунин јартап билери;
- литературанын будумдерин ылгаштырып билери, текстке јуук куучындап билери, текстле иштеери, куучын тургузып билери;
- литературалык ондомолдорды билери;
- кееркедим чумдемелди ылгаарында бичилген ойиле колбоп, тексттин текшикижилик ле элдик учурын анылап билери;
- кееркедим чумдемелде сюжеттин болуктерин ылгаштырары, композицияны, кееркедим эп-аргаларды, олордын текстте учурын јартаары.

IV. Уредүлү планда предметтин јери.

Регионал базисный учебный планда 9-чы класста алтай литератураны уренерине 68 час берилет:

чумдемелди уренерине - 48 час

тил темиктирерине - 18 час,

јыл туркунына уренгенин такып корорине - 2 час.

V. Уредү предметтин ондайы (содержаниези).

№	Ондайы	Бастыра канча час берилген	Тил темиктирерине канча час берилген
1.	Кире сос	1	
2.	Калыктын чумду созинен	7	2
3.	Јебрен турк литература	3	1
4.	Оско калыктардын литературазынан	1	
5.	Турк – Монол ойликтин литературазынан (XIII – XV – XVIII чактар)	5	1
6.	Алтай литература (XIX-чы чактын тал-ортозы – XX-чи чактын башталганы: 20-30 jj)	13	8
7.	Алтай тема орус бичиичилердин чумдемелдеринде	4	
8.	20-чи жылдардагы эл-јондык ла литературалык айалга	12	6
9.	Отконин катап корори.	2	2

Уренчиктин будуретен ижи:

1. Кычыары

- эпикалык, лирикалык ла драма чумдемелдердин узуктерин чоком кычыары, кычырганына бойынын санаа-шултезин айдары;
- лирикалык улгерлерди, кееркедим прозанын узугин, драма чумдемелдерден танынан айдынганын (монолог) эске чоком куучындаары;
- драма чумдемелдердин узугин јузундеп чоком кычыары;
- литературалык ла критикалык статьяларды кычыары.

2. Ылгаары

- литературалык чумдемелдин кееркедим эп-аргазын литературанын ууламјызыла колбуда корори (классицизм, сентиментализм, романтизм, реализм);
- чумдемелдин тудунар-кабынар не-неменин сур-кебери ле чумдемелде кееркедим учуры;
- литературалык чумдемелдин эпикалык, лирикалык ла драма будумдеринин темдектерин танып анылаары;
- литературалык чумдемелди жанры аайынча аныланганын ылгаары;
- литературалык чумдемелде оско жанрдан кирген тексттерди табары ла олордын чумдемелде учурын јартаары;

- литературалык чумдемелдин сайламазынын анылузын ылгаары;
- тексттен «рестроспекция», «сумер» (эн бийик), курчу сайламанын темдектерин табары;
- лирикалык чумдемелди текшијандай буткулинче (комплексный) ылгаары;
- чумдемелдин тематиказы ла курч сурактарына јартамалды онын жанры, сайламазы ла литературалык ууламјызыла колбуда корори.

3. Тил темиктирери

- буткул тексттен бой-бойыла колбулу, керекту узуктерди анылап табары, омордын колбузын шиндеери;
- тундештирери, ылгамал откурип, темаларга болиири;
- танынан башка-башка будумду јайаан иштер будурери;
- чумдемелдин ондайын кыскарта (элбеде) бичип эмезе куучындап билери;
- когуске алынып, турген кычырары;
- текстти јетирузи ле учуры јанынан ылгаары, бацка-башка будум кычырыштар откурип билери (таныжу, корори, бедренери ле о.о.);
- кону куучын ла орток эрмек-куучын откурип билери, шуултени кубулта айдып билери, тилдин эп-аргаларын чын талдаары;
- план, тезис, конспект тургузып билери;
- туп шуulte эдип, оны быжулаары; санаа-шултезин ле будурген ижинин турултазын чыгара айдып эмезе бичип билери;
- бойынын бедрениш ижинде энциклопедиялар, справочниктер, информационный технологияларды тузаланып билери;
- уредулу ижин танынан башкарынып, бойына некелтелер тургузып, будурген ижин баалап билери; јилбулерин ле кучин чын ууламјылаары;
- литературалык чумдемелдин тудунар-кабынар телекейинин ылгамалы, тудунар-кабынар не-неменин сур-кебери ле чумдемелде кееркедим учуры;
- литературалык чумдемелдин эпикалык, лирикалык ла драма будумдерин танып анылаары;
- литературалык чумдемелди жанры аайынча аныланганын ылгаары;
- литературалык чумдемелде оско жанрдан кирген тексттерди табары ла омордын чумдемелде учурын јартаары;
- литературалык чумдемелдин сайламазынын анылузын ылгаары.

Литературанын ондомолдоры:

- Кееркедим сур-кебер, литературалык геройдын сур-кеберлери ле онын сур-јуругы.
- Чумдемелдин ондайы ла кеби.
- Кееркедим сананып тапканы. Фантастика.
- Туукилик ле литературалык айалга. Литературанын ла кееркемелдин озуми, айалгазы. Литературанын ууламјылары ла агыны.
- Классицизм, сентиментализм, романтизм, критический реализм.
- Социалистический реализм.
- Литературанын будумдери: эпос, лирика, драма.
- Литературанын жанрлары: роман-эпопея, роман, повесть, куучын, очерк, притча; туујы, баллада; лирикалык улгер, элегия, послание, эпиграмма, ода, сонет; комедия, трагедия, драма.
- Автордын коруми (позиция). Пафос.
- Сюжет. Фабула.
- Чумдемелдин тургузылган аайы (эдилгенин чойилип барганы): экспозиция, керектин башталганы, бийик кемине јеткени, чечилгени, учы); ретроспективный сайлама, ой ло телкем (хронотоп).
- Лирика. Лирикалык чумдемел. Лирикалык айладу.
- Удурлажу.
- Куучындаачы-автор (автор-повествователь). Автордын сур-кебери ле чумдемел.
- Персонаж. Кылык-јаны, будуми. Лирикалык герой. Сур-кеберлердин тизузи (система образов).
- Кееркедим темдек (деталь).
- Сур-кемдек.
- Сосло геройлордын кылык-јанын коргузери: орток куучын, тан сос, санаазында куучынданары.
- Психологизм. Албатылык учур. Туукилик учур.
- Сатира, юмор, ирония, сарказм. Гротеск.
- Кееркедим чумдемелдин тили.
- Кееркедим телекей.
- Кееркедим чумдемелдерде тилдин эп-аргалары:
- тундештиру, троптор (эпитет, метафора, метонимия ла о.о.). Аллитерация. Ассонанс. Гипербола. Аллегория.

- Улгерлеш (мадак, куулт, уйгаштыру).
- Шиндемел (литературалык критика).
- Национальный литератураларда ос ло текши темалар, анылу кептери, тунейи ле башказы.

VI. 9-чы класска «алтай литература» деп үредү предметти темаларла пландаары

	Курстын ондайы	Канча час берилген	Уроктын одотон ойи	
			План аайынча	Фактически
	I. Кире сос-1ч.			

1ур	Фольклор – байлык энчи болгоны.	1	03.09.	
	II.Калыктын чүмдү сөзинен – 7ч+2ч(кэт) = 9ч			
2ур	Оос поэзияны жууганы ла шиндегени (XIX чак).	1	05.09.	
3ур	Оос поэзияны жууганы ла шиндегени (XX чак).	2	10.09.	
4ур	Василий Васильевич Радлов «Из Сибири».	3	12.09.	
5ур	Григорий Николаевич Потанин «Очерки Северо-Западной Монголии»	4	17.09.	
6ур	Василий Иванович Вербицкий. Кожондор.	5	19.09.	
7ур	Андрей Викторович Анохин. «Алтай кай чорчоктор»	6	24.09.	
8ур	Андрей Григорьевич Данилин «Бурханизм».	7	26.09.	
9ур- 10ур	Тил темиктирери. «Калыктын чумду сози» деп презентациялар белетеп корулаары.	8	01.10. 03.10.	
	III.Жебрен турк литература- 3ч+1ч(КЭТ)=4ч			
11ур	VI-VIII чактардагы таш бичиктер: тапканы, кычырганы, шинжулегени.	1	08.10.	
12ур	Кул – тегинге эзем кереес (Аржан Адаровтын кочургениле).	2	10.10.	

13ур	Тонйукука эзем кереес (Аржан Адаровтын кочургениле).	3	15.10.	
14ур	Тил темиктирери. Белге бичикти уреду ле укаа состорло тундештире корори.	4	17.10.	
15ур	VI. Өскө калыктардын литературазынан-1ч Игорь кнес ле черузи керегинде сос (Каран Кошевтин кочургениле).	5	22.10.	
16ур	V. Түрк – Монол өйликтин литературазынан (XIII – XV – XVIII чактар) -5ч+1ч(кэт)=6ч «Солтоннын уулдары» (кеп куучын).	1	24.10.	
17ур	Б. Бедюров, Н.Паштаков «Солтоннын уулдары» (пьеса).	2	05.11.	
18ур	Тил темиктирери. «Солтоннын уулдары» деп пьесаны ла кеп куучынды тундештире корори.	3	07.11.	
19ур	Огус-Каан (Г.П.Самаевтин кочургениле).	4	12.11	
20ур	Монолдордын эрјинелу кеп куучыны (Т.М.Садалованын кочургениле).	5	14.11.	
21ур	Тос азиянын калыктарынын орто чактардын	6	19.11.	

	кереес чумдемели.			
	VI.Алтай литература (XIX-чы чактын тал-ортозы – XX-чи чактын башталганы: 20-30 jj) - 13ч+8ч(кэт)=23ч			
22ур	Ойликтин анылузы. Текши Россияда ла Туулу Алтайда кубулталар.	1	221.11.	
23ур	Михаил Васильевич Чевалков. Бичиичи керегинде сос.	2	26.11.	
24ур	Уреду ле уткаа состор.	3	28.11.	
25ур	«Кырачы была анчы» - баштапкы алтай туују.	4	03.11.	
26ур	«Чоболкоптун јуруми» - автобиографиялык повесть.	5	05.12.	
27ур	Бичиичи бойынын јуруми ажыра алтай калыктын јадын-јурумун коргускени.	6	10.12.	
28ур	Тил темиктирери. Чумдемел ишке белетеери.	7	12.12.	
29ур	Чумдемел иш «М.В.Чевалковтын алтай литературадагы учуры»	8	17.12.	
30ур	Тил темиктирери. «Улалунын сўр-јуругы» деп тема аайынча презентациялардын корузы.	9	19.12.	
31ур	Иван Матвеевич Штыгашевтин чумделге јолы. «Уредуге киргени».	10	24.12.	
32ур	И.М.Штыгашев «Киев, Москва ла оны эбиреде јорыктаганы».	11	26.12.	
33ур	Јол-јорыктагы бичимел.		14.01.	
34ур	Тил темиктирери. Штыгашевтин јол-	12	16.01.	

	јорыгынын картазын тургузып, презентация белетеп куучындаары.			
35ур	Григорий Иванович Чорос-Гуркин – јурукчы, шуултеечи, бичиичи.	13	18.01.	
36ур	Тил темиктирери. Г.И.Чорос-Гуркиннин јуругына аннотация бичиир.	14	21.01.	
37ур	Алтай – Г.И.Чорос-Гуркиннин чумдемелдеринин тос сур-кебери. «Алтай»	15	23.01.	
38ур	«Алтай ла Кадын»	16	28.01.	
39ур	Кызына бичиген самаранан.	17	30.02.	
40ур	Тил темиктирери. Чумдемел ишке белетеери.	18	04.02.	
41ур	Чумдемел иш «Алтай – Г.И.Чорос-Гуркиннин чумдемелдеринин тос сур-кебери»	19	06.02.	
42ур	Класста эмес кычылары. И.Ефремов «Туулар ээзинин коли».	20	11.02.	
43ур	Бириктире корори. М.В.Чевалковтын, И.М.Штыгашевтин ле Г.И.Чорос-Гуркиннин алтай литературанын озуминде учуры ла јери.	21	13.02.	
44ур	Тил темиктирери. «Туулу Алтай XIX чактын экинчи јарымында» деп улкер иштердин корузы.	22	18.02.	
45ур	VII.Алтай тема орус бичиичилердин чумдемелдеринде - 4ч. Алта тема орус бичиичилердин чумдемелдеринде.	1	20.02.	

46ур	Василий Васильевич Радлов «Алтайла јорыктаганы (1860 јыл).	2	25.02.	
47ур	Николай Михайлович Ядринцев «В дальних странствиях»	3	27.02.	
48ур	Вячеслав Яковлевич Шишков «Чуйда болгон керектер». Тос темалары, туп шуултези.	4	04.03.	
	VIII.20-чи јылдардагы эл-јондык ла литературалык айалга – 12ч+6ч(кэт)=18ч			
49ур	Литература ла культуранын озуми.	1	06.03.	
50ур	Николай Андреевич Каланаков «Јаны јурум» (пьеса).	2	11.03.	
51ур	Мирон Васильевич Мундус-Эдоковтын чумделге јолы.	3	13.03.	
52ур	Улгерлеринин тематиказы, тос шуултези, ууламјызы.	4	18.03.	
53ур	М.В.Мундус-Эдоковтын куучындарынын ууламјызы. («Кузуктын ижи», «Айу», «Ан ойи», «Баштапкы кар»)	5	20.03.	
54ур	«Јене» деп пьесанын тос учуры.	6	01.04.	
55ур	«Јене» деген пьесада кижии бойынын јаны учун тартышканы.	7	03.04.	
56ур	Јаны јурум учун тартыжу «Озогызы ла эмдигизи» деп пьесада.	8	08.04.	
57ур	Пьесанын туп шуултези. Јаны улустын сур-кебери.	9	10.04.	
58ур	Тил темиктирери. Чумдемел ишке белетеери.	10	15.04.	

59ур	Чумдемел иш «Озогызы ла эмдигизи» деген пьесада јаны јурум учун тартыжу».	11	17.04.	
60ур	«Тулку ле куртук», «Бору ле тийиннин балазы», «Кас ла турна» (баснялар).	12	22.04.	
61ур	Тил темиктирери. Басня чумдеери.	13	24.04.	
62ур	Тил темиктирери. Бой-бойынын ижине кычырым (рецензия) бичири.	14	29.04.	
63ур	Орус бичиичилердин чумдемелдерин орус тилге кочургени. «Межелик», «Эр».	15	06.05.	
64ур	Мундус-Эдоковтын чумделгезинин једимдери ле једикпестери, алтай литературадагы јери ле учуры	16	13.05.	
65- 66ур	Тил темиктирери. Уренген темалар аайынча проекттер белетеп корулаары.	17 18	15.05. 20.05.	
	XI.Отконин катап корори. - 2ч			
67ур	Чумдемел ишке белетеери.	1	22.05.	
68ур	Чумдемел иш «Меге јараган чумдемел»	2	24.05.	

VII.Уренчиктердин төс билгирлери ле алынатан темигүлери.

Уренчиктер нени билер учурлу:

- буткул тексттен бой-бойыла колбулу, керекту узуктерди анылап табарын, олордын колбузын шиндеерин;
- тундештирери, ылгамал откурип, темаларга болиирин;
- танынан башка-башка будумду јайаан иштер будурерин;
- чкмдкмелдин ондайын кыскарта (элбеде) бичипи эмезе куучындап билерин;

- когуске алынып, турген кычыраарын;
- тексттин јетирузин ле учурын јанынан ылгаарын, башка-башка будум кычырыштар откурип билерин (таныжу, корори, бедренери ле о.о.);
- кону куучын ла орток эрмек-куучын откурип билерин, шуултени кубулта айдып билерин, тилдин эп-аргаларын чын талдаарын;
- план, тезис, конспект тургузарын;
- туп шуулте эдип, оны быжулаарын; санаа-шуултезин чыгара айдып, будурген ижинин турултазын чокумдап эмезе бичип билерин;
- бойынын бедрениш ижинде энциклопедиялар, справочниктер, информационный технологияларды тузаланарын;
- уредулу ижин танынан башкарынып, бойына некелтелер тургузып, будурген ижин баалап билерин, јилбулерин ле кучин чын ууламјылаарын;
- литературалык чумдемелдин кееркедим эп-аргазынын текши јартамалын берерин, оны литературалык ууламјыла колбуда корорин (классицизм, сентиментализм, романтизм, реализм);
- литературалык чумдемелдин тудунар-кабынар телекейинин ылгамалын, тудунар-кабынар не-немнин сур-кеберин ле чумдемелде кееркедим учурын;
- литературалык чумдемелдин эпикалык, лирикалык ла драма будумдерин танып анылаарын;
- литературалык чумдемелди жанры аайынча аныланганын ылгаарын;
- литературалык чумдемелде оско жанрдан кирген тексттерди табарын ла олордн чумдемелде учурын јартаарын;
- тексттен «ретроспекция», «сумер» (вершинный), эбирилген (кольцевой) сайламанын темдектерин табарын;
- лирикалык чумдемелди буткулинче ылгаарын;
- чумдемелдин тематиказы ла курч сурактарына јартамалды онын жанры, сайламазы ла лирикалык ууламјызыла колбуда корорин.

VIII. Предметти уренеринде тузаланар үреду-методикалык литература.

1. Садалова Т.М., Садалова Г.М. Алтай литература. 9 класс. Хрестоматия. – Горно-Алаиск, 2014.
2. Садалова Т.М. Алтай литература. 9 класс. Уренер бичик. – Горно-Алтайск, 2005.
3. Чандыева Е.Д., Шокшиланова А.С. Алтай тил ле лтературанын урокторында текши уреду эдилгелерди темиктирери. – Горно-Алтайск, 2012.

4. Садалова Т.М. Алтай литератураны 9-чы класста уренери. – Горно-Алтайск, 2007.

V.Темаларла пландаарынын түзөдүлери.

Өткүрилген өйи	Уроктордын темазы	Түзөдүнин шылтагы	Түзөдүнин эп- сүмези	«Жарадылган» директордын үредү ле таскамал аайынча ордынчызы

**ДОКУМЕНТ ПОДПИСАН
ЭЛЕКТРОННОЙ ПОДПИСЬЮ**

СВЕДЕНИЯ О СЕРТИФИКАТЕ ЭП

Сертификат 151325621799860972593249704829105498913750279383

Владелец Байжигитов Айдар Владимирович

Действителен с 26.03.2025 по 26.03.2026